

УДК 394.86: 398.4](477.82): 902.2

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2024.56.12477>

ДЕРЕВО БІЛЯ ХАТИ: РИТУАЛЬНІ ЗАБОРОНИ ТА РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ОЗЕЛЕНЕННЯ ДВОРУ В УКРАЇНЦІВ

Роман СІЛЕЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра етнології

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

e-mail: r.sileckyj@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1437-5908>

Дослідження культурних пережитків має важливе значення для реконструкції світогляду давніх слов'ян та старожитностей українців. У повір'ях, звичаях, ритуальних заборонах і регламентаціях приховані елементи культурних реалій давно минулих часів. Озеленення двору в українців мало крім утилітарного ще й обрядово-ритуальний аспект. Народна традиція забороняла висаджувати на подвір'ї лісові дерева і кущі (сосну, смереку, ялину, ялівець, дуб, березу, осику, явір, клен, горобину, бузину та ін.). В основі заборони лежало повір'я про демонологічну небезпеку для мешканців оселі, біля якої ростуть ці дерева і кущі. Адже вони в уявленнях українців пов'язані з архаїчним звичаєм поховання померлих в лісах під деревами. Наявність їх на обійсті перед вікнами оселі загрожувала господарському добробуту, здоров'ю і навіть життю господарів. Біля хати (з чільної та причілкових сторін) можна було висаджувати лише фруктові (родючі) дерева. Лісові (дикі) дерева висаджували лише за північною («глухою») стіною оселі в глибині двору. Така регламентація пов'язана з давніми уявленнями про північ як область смерті, потойбіччя та традицією поховання деяких категорій мерців (передовсім немовлят, нехрещених дітей) під північною стіною під окапом даху.

Ключові слова: етнологія, українці, ритуальні заборони, прикмети, повір'я, вірування, поховальна обрядовість, житло.

Характерною рисою українського села як у минулому, так і в сьогоденні можна вважати озеленення дворів. На наявність біля українських осель пишної рослинності – дерев, квітів і кущів звертали увагу мандрівники, які свої враження і спостереження описали у щоденниках та подорожніх нотатках¹. Зважаючи на ту обставину, що дерева займають помітне місце в традиційній духовній культурі українців (магії, гаданнях, обрядовості, демонологічних віруваннях та повір'ях), спробуємо в пропонованій публікації виявити ритуальні регламентації стосовно озеленення обійстя та з'ясувати їх походження, а точніше – ті культурні реалії, які спричинили їх виникнення.

¹ Див.: Володимир Січинський, *Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших тисань чужинців про Україну за десять століть* (Київ : Фірма “Довіра”, 1992), 165, 183, 193, 206, 208.

Зазначені вище питання, як і етнологічна дендрологія загалом, досі перебувають на маргінесі наукових зацікавлень українських народознавців. Фактичний матеріал з цієї царини розпорошений по різних наукових виданнях, а відтак і відсутнє його етнологічне осмислення. Значно вагоміші досягнення у сфері етнодендрології мають польські та російські вчені. Зокрема маємо на увазі передовсім праці Адама Фішера, Терези Дунін-Карвіцької, Дмитрія Зелєніна, Неоніли Кринічної і Тат'яни Агапкіної². (Варто зазначити, що в працях А. Фішера, Д. Зелєніна і Т. Агапкіної щедро використано український етнографічний матеріал). Однак окреслені вище аспекти вказаної проблематики, а саме ритуальні регламентації щодо використання певних дерев для озеленення двору, дослідники оминули увагою, обмежившись переважно принагідними згадками.

В українців відома низка ритуальних обмежень, яких дотримувалися при озелененні двору. Вони стосувалися як порід деревини, які висаджували з цією метою, так і місця розташування насаджень відносно оселі й меж двору. (Зауважимо, що на останню обставину дослідники особливої уваги не звертали). Отже, спочатку з'ясуємо, які дерева народна традиція забороняла висаджувати біля хати. Найчастіше з уст народу можна й досі почути про заборону садити біля домівки **хвойні** дерева: «*Кажуть, на господарці сосну не садити, кажуть – не веде сі...*» (с. Копачинці Грд. Ів.-Фр.)³, «*Кажут, що смереку недобре мати в току. Я не знаю – чого. Кажут багато, що – недобре*» (с. Прутівка Снт. Ів.-Фр.)⁴, «*Смереку коло хати недобре мати, бо кажуть, що якес недобре віщує – слабість має бути коло хати, чи шос недобре... чи з хатов шос недобре має бути*» (с. Прутівка Снт. Ів.-Фр.)⁵, «*Казали, що й сосна не повинна бути коло хати*» (с. Рибчинці Хм. Вн.)⁶, «*Сосну, кажут, не садят [коло хати], бо алкоголіки в хаті будуть. Було в жінки... обоє дуже пили. То вони (чоловік і жінка. – Р. С.) дуже пили.*

² Monika Kujawska та ін., *Rośliny w wierzeniach ludowych. Słownik Adama Fischera* (Wrocław : PTL, 2016); Teresa Dunin-Karwicka, *Drzewo na miedzy* (Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012); Дмитрий Зеленин, «Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов». *Дмитрий Зеленин, Избранные труды. Статьи по духовной культуре* (Москва : Издательство «Индрик», 2004): 145–206; Неонила Криничная, *Крестьянин и природная среда в свете мифологии. Былички, бывальщины и поверья Русского Севера : Исследования. Тексты. Комментарии* (Москва : Университет Дмитрия Пожарского, 2011); Татьяна Агапкина, *Деревья в славянской народной традиции. Очерки* (Москва : ИНДРИК, 2019).

³ «Польові етнографічні матеріали до тем «Традиційна будівельна обрядовість», «Дерево у звичаях, обрядах та повір'ях», зібрані в селах Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. (сmt Чернелиця та ін.) в липні 2015 р.». *Архів Львівського національного університету імені Івана Франка* (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка), ф. Р-119, оп. 17, спр. 631-Е, арк. 12.

⁴ «Польові етнографічні матеріали до тем «Традиційна будівельна обрядовість», «Дерево у звичаях, обрядах та повір'ях», зібрані в селах Снятинського р-ну Івано-Франківської обл. (с. Прутівка (колишній Карлів) та ін.) в липні 2016 р.». *Архів ЛНУ ім. І. Франка*, ф. Р-119, оп. 17, спр. 596-Е, арк. 39.

⁵ Там само, арк. 29.

⁶ «Польові етнографічні матеріали до тем «Традиційна будівельна обрядовість», «Дерево у звичаях, обрядах та повір'ях», зібрані в селах Хмельницького р-ну Вінницької обл. (с. Уланів та ін.) та Зарічненського р-ну Рівненської обл. (с. Нобель та ін.) в липні 2014 р.». *Архів ЛНУ ім. І. Франка*, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 6.

Було три сосні [в них біля хати]. Їх позрізували... Сказали позрізувати ті сосни – то перестанут пити. І як пили, так і померли з горілки» (с. Морозівці Хм. Вн.)⁷, *«Модрину... навіть не садили її коло хати. Казали: де росте модрич, там не буде ничь – не буде сі господарка вела»* (с. Катина Стс. Льв.)⁸, *«Ялиця... ч'ос казали люди, що не можна коло хати...»* (с. Велика Кам'янка КЛМ. Ів.-Фр.)⁹, *«Йолочки коло хати не садять, бо нещаслива сім'я буде»* (с. Нобель Зрч. Рвн.)¹⁰, *«[...] Ну, то все... ялинку, кажуть [не садити коло оселі]. Ну, кажуть, що вона – сосна – не їдот коло хати. Але люди садять...»* (с. Красноволя Мнв. Влн.)¹¹.

Доволі часто в різних місцевостях України ще й в сучасну пору можна почути від респондентів мотивацію цієї заборони. Згідно з народним повір'ям, хвойне дерево (сосна, ялиця, смерека) біля хати може спричинити смерть когось із її мешканців, найчастіше – чоловіки, господаря. Зокрема таке повір'я побутує на Волині: *«Коло хати, кажуть, що сосну не можна садити. Кажуть, що вона діє на сем'ю – вмере хтось...»* (с. Петриківці Хм. Вн.)¹², *«[...] Казала мама: “Тільки сосни – Боже борони!” Сосна... казали, що коло хати не можна садити, бо недовго будуть жити хазяї. То не можна, щоб сосна була під хатою. Не розрішали сосну садити раніше»* (с. Зозулинці Хм. Вн.)¹³, *«Чула, що сосну не можна садити коло хати тому, що забирає чоловіків раніше. Сосна, кажуть, забирає хазяїна з хати. Ми тут купили хату... Забрала [сосна] мого дєда...»* (с. Морозівці Хм. Вн.)¹⁴, *«Хвойних дерев не можна садити коло хати – ялинку... Кажуть, що вроді сім'я не буде в хаті, коли коло хати буде сосна... сім'ї не буде»* (с. Рибчинці Хм. Вн.)¹⁵.

Хвойних дерев на обійсті уникали з цієї ж причини і мешканці Покуття: *«Не можна сосну коло хати садити, бо не буде тазди»* (с. Далешів Грд. Ів.-Фр.)¹⁶, *«Якщо на подвір'ї росте сосна чи смерека, то не веде сі в господарстві. Доньку з трьома дітьми лишив чоловік (він був музикант, а музикант все собі знайде...). Донька, не кажучи татови, дзвонить до мене: “Мамо, ми вирізали сосну! (Два стовбуря, така велика була, такі стовбурі великі...) Ми*

⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 3.

⁸ “Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна будівельна обрядовість», зібрані в селах Старосамбірського р-ну Львівської обл. у вересні 2003 р. доцентом кафедри етнології Р. Б. Сілецьким”. Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 2.

⁹ “Польові етнографічні матеріали до тем «Традиційна будівельна обрядовість», «Дерево у звичаях, обрядах та повір'ях», зібрані в селах Тлумацького р-ну (сmt Обертин та ін.) Івано-Франківської обл. в червні–липні 2017 р.”. Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 597-Е, арк. 23.

¹⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 24.

¹¹ Софія Макійчук (1958 р. н.), записав Володимир Галайчук 27 серпня 2016 р.

¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 3.

¹³ Там само, арк. 4.

¹⁴ Там само, арк. 2.

¹⁵ Там само, арк. 7.

¹⁶ Там само, спр. 631-Е, арк. 30.

зрізали сосну, але татові нічо' не кажіть!» (сmt Чернелиця Грд. Ів.-Фр.)¹⁷, «Сосни не вільно садити коло хати. Мені кажут: “Ти того хвора, шо в тебе коло хати сосни ростут’» (сmt Чернелиця Грд. Ів.-Фр.)¹⁸, «В нас кажут – не можна ялицю тримати коло хати (а в гуцулів вона коло кожної хати є!), шо слабуют [мешканці тої хати]» (с. Белелуя Снт. Ів.-Фр.)¹⁹, «Хвойні дерева не можна садити коло хати. Кажут, якщо воно переростає за гребінку [даху], ну, як за периметр хати, то хтось помирає в тій хаті» (с. Прутівка Снт. Ів.-Фр.)²⁰, «Ялинку не можна на подвір’ї садити – на смерть...» (с. Тростянець Снт. Ів.-Фр.)²¹, «Ялицю не дозволяли садити коло хати, бо казали, якщо виросте вище хати, то люди помрут. Так і дотримувалися, шо ніхто не садив» (с. Жабокруки Тлм. Ів.-Фр.)²², «Як ялинку посадиш і переростає верх, то її треба зрубувати, бо там вмирають чоловіки» (с. Гарасимів Тлм. Ів.-Фр.)²³, «Ялинку, кажут, якщо посадити і якщо [вона] виросте вище хати – може хтось вмерти в хаті» (с. Хотимир Тлм. Ів.-Фр.)²⁴.

Аналогічну небезпеку становлять хвойні дерева біля оселі й в уявленнях поліщуків: «Йолку не можна коло хати ставить, садити. Кажуть, шо вона означає погане. Може вмерти хазяїн чи хазяйка, чи не поведеться в хазяйстві – падьож худоби, коней не буде...» (с. Карпилівка Срн. Рвн.)²⁵, «Онде були у гетих людей дві ялинки таких високих [коло хати]. То вони їх позрізували. Каже – недобре: одне вмерло, друге вмерло...» (с. Залізниця Лбш. Влн.)²⁶, «Колись, казали, яловчика (такий високий) не можна садити біля хати, бо останеться хата пустая» (с. Гірки Лбш. Влн.)²⁷, «А сосну посадиш, казали люди, коло хати, то мрець хутко...» (с. Залаззя Лбш. Влн.)²⁸, «[...] Я посадила, знаєте, таких дві ялинки. Ну, і хтось мому синові сказав, шо не мона, бо хадзяїна в хати не буде, як буде йолка рости. [...] Пошов позрізував» (с. Четвертня Мнв. Влн.)²⁹, «Казали, ялинки не можна садити. А чого? Бо молоді чоловіки вмирають» (с. Майдан-Липненський Мнв. Влн.)³⁰, «Ялинку недобре

¹⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 631-Е, арк. 2.

¹⁸ Там само, арк. 25.

¹⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 596-Е, арк. 35.

²⁰ Там само, арк. 27.

²¹ Там само.

²² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 597-Е, арк. 17.

²³ Там само, арк. 36.

²⁴ Там само, арк. 13.

²⁵ “Польові етнографічні матеріали до теми «Традиційна будівельна обрядовість», зібрані в селах Середнього Полісся у 2004 р. доцентом кафедри етнології Р. Б. Сілецьким”. Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 202-Е, арк. 16.

²⁶ Ніна Лебич (1932 р. н.), записав В. Галайчук 24 липня 2015 р.

²⁷ Раїса Зосимович (1937 р. н.), записав В. Галайчук 29 липня 2015 р.

²⁸ Анна Лук’янчук (1931 р. н.), записав В. Галайчук 3 серпня 2015 р.

²⁹ Тамара Подвальна (1940 р. н.), записав В. Галайчук 3 серпня 2016 р.

³⁰ Леонід Наменюк (1972 р. н.), записав В. Галайчук 2 серпня 2016 р.

садити. [...] Оndo в Пітруків... Таке велике, як одо в цього... Воно вже вище хати. То оцьо Панасія казала, шо, каже, оте дерево пушло поверх хати і мусить шось зробитися. І, каже, мусить шось зробитися, бо воно вже поверх хати пушло. Як пушло поверх хати і воно стало з вірха сохнути. [...] Пока воно, каже, йде поверх хати, то ничо'. [...] Цьо Пітрові зробилось, шо повісився. І, каже, оте дерево помішало» (с. Карасин Мнв. Влн.)³¹, «Не садзілі йолку кала хати. Патаму шо, ось у нас кала хати була йолка – мужчини все практически пагіблі. Дзеда задавів трактар, брати – в аварей... і так род прапав» (с. Москалі Чрн. Чрн.)³², «Були такі дерева. Це кажуть у нас на ялину. А я он осе посадила – дві ялини росте. Кажуть, шо, мол, ялина дуже погано сприяє на хазяїна» (с. Лопатні Рпк. Чрн.)³³, «Хвою, кажуть, тоже ж нельзя [садити біля оселі]. [...] Гаварят – нельзя! Ну, пасаділ сасед трі йолкі – дочь умерла...» (с. Пилипча Рпк. Чрн.)³⁴.

Уявлення про небезпечність хвойних дерев побутували і в зарубіжних українців, зокрема в автохтонів північно-східної Словаччини. На Свидниччині відоме повір'я, що їх не варто садити під вікнами хати, оскільки вони ростуть вгору, а потім «газдівство иде долов»³⁵.

Небажаним деревом біля оселі українця була також **береза**: «[...] бярози, кажуць, нельзя садіць. А от чаго – ня буду брахатъ, не знаю. Бярозу у дваре нельзя, каже, садіць» (с. Вишневе Рпк. Чрн.)³⁶, «Березу недобре садити на обійстю» (с. Русів Снт. Ів.-Фр.)³⁷.

Порушення цієї заборони загрожувало мешканцям різними нещастями: «Я чула, шо якщо березу (як у мене є діти) посадить (чи хлопець, чи дівчина) ... березу куля хати в своєму подвірку, то вона (дитина. – Р. С.) там жити не буде, вона десь переїде – в другий город чи село. Но вона там не буде жити» (с. Млини Зрч. Рвн.)³⁸, «[...] І якщо березу пасадів, дак уже ж не зрубаєш. [...] А того, шо берези – це ж Адамовіє дочкі. Шелесціць лєс, кажуць – це ж Адамовіє дочкі. І кажуць, якщо спіляєш маладую березу в саду, дак человек може астаца вдавцом» (с. Довжик Чрн. Чрн.)³⁹. Волиняни вірили, що «жона-тому не можна садити в своїй загороді березу, бо хтось з родини помре»⁴⁰.

³¹ Євфросинія Неродик (1938 р. н.), записав В. Галайчук 31 серпня 2016 р.

³² Галина Дахно (1971 р. н.), записав В. Галайчук 2 серпня 2018 р.

³³ Валентина Савенко (1927 р. н.), записав В. Галайчук 29 липня 2017 р.

³⁴ Валентина Сабакінських (1935 р. н.), записав В. Галайчук 27 липня 2017 р.

³⁵ Надія Вархол, "Народна уява про дерево". Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, 18 (1992), 231.

³⁶ Марія Коновець (1936 р. н.), записав В. Галайчук 29 липня 2017 р.

³⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 596-Е, арк. 32.

³⁸ Там само, спр. 526-Е, арк. 19.

³⁹ Олена Карвінець (1965 р. н.), записав В. Галайчук 31 липня 2018 р.

⁴⁰ Bronisław Sokalski, Powiat Sokalski pod względem geograficznym, historycznym i ekonomicznym (Lwów, 1899), 258.

Якщо ж десь біля домівки і садили березу, то зазвичай – пару дерев. Адже згідно з повір'ям, одинока береза може спричинити хвороби і смерть господарів оселі: *«В хазяйстві як березу садити, то треба садити дві берези. Бо єслі одна, то останеться одна душа в хазяйстві – без пари»* (с. Великі Мошки Овр. Жт.)⁴¹, *«Березу не можна садити на обійстю. Кажут, що вона не має... парованого такого. В нас посадили дві березі. Ади ту через дорогу був чоловік. Шос так йому йшло з дітками недобре! І він пішов... десь далеко він ходив. І сказав йому ворожбит: “Ти зрубай ті, що маєш (такі були дуже файні) ті плакучі берези!” Він зрубав. (Він в горах був). Недобре її тримати. Він дві березі зрубав»* (с. Белелуя Снт. Ів.-Фр.)⁴², *«[...] А березу, калісь такєє чула, що, кажут – нельзя садіть березу возле хати. Бо буде... ну, хазяїн чи хто буде балеть. І када ми жили в Старой Рудні, у нас ва дваре стояла берьоза. І я забалєла васпалєнієм льохкіх. Ну, і прішла сасєдка і каже: “Спіляйце оцю березу. – Нащо? – А то будєтє без канца балєть”. Ну, дак узялі і спілялі»* (с. Бутівка Грд. Чрн.)⁴³, *«Ну, то ж на березу казали калісь, що береза – нельзя, бо береза будє ля хати, дак вєшенік будє – павєсіцца хтось. Дак так казали, щоб ля хати берєз нє саділі»* (с. Пекурівка Грд. Чрн.)⁴⁴.

Також українці неприхильно ставилися до **дуба** на подвір'ї. Це дерево, як і сосна та береза, згідно з повір'ями, становило небезпеку для мешканців дому: *«Кажут, що не можна дуба, аби ріс під хатою, бо помре господар чи хто-небудь, що таке – не можна...»* (с. Верхня Лукавиця Стр. Лв.)⁴⁵, *«Дуба не мона садить біля хати. Казали, через те, що як буде дуб рости, [то] мужчина не буде здоров'я мати. Так казала мама. Бо брат приніс дуба і посадив. Мама каже: “Дуба?!” А він там на тому місці... Зараз хата пуста стоїть»* (с. Стара Олександрівка Чрв. Жт.)⁴⁶, *«[...] Он тут дядько жив – отут його хата. Він до війни ще посадив (он пеньок) дуб такий здоровий. Там ще один дуб... Їх було чотири брата. Один тут помер, а три не вернулися з війни»* (с. Нобель Зрч. Рвн.)⁴⁷, *«Коло хати не можна молодим людям дуба садити. Переказували, як він переросте вишей хати, то вже та людина дальше не буде жити. Ето так колись мій дід казав»* (с. Нобель Зрч.

⁴¹ «Матеріали науково-дослідних робіт 1995–1996 рр. з теми «Комплексне історико-етнографічне дослідження та фіксація матеріальної і духовної культури радіаційно забруднених зон Житомирського Полісся». ТК «Овруч». Ч. 1, т. 3». *Архів Інституту народознавства НАН України* (далі – *Архів ІН НАНУ*), ф. 1, оп. 2, спр. 423 б, арк. 244.

⁴² *Архів ЛНУ ім. І. Франка*, ф. Р-119, оп. 17, спр. 596-Е, арк. 36–37.

⁴³ Ніна Сікор (1928 р. н.), записав В. Галайчук 25 липня 2018 р.

⁴⁴ Ганна Левченко (1944 р. н.), записав В. Галайчук 30 липня 2018 р.

⁴⁵ Стефанія Федунь (1935 р. н.), записав В. Галайчук 29 червня 2019 р.

⁴⁶ «Польові етнографічні матеріали до тем «Традиційна будівельна обрядовість», «Дерево у світоглядних уявленнях та повір'ях», зібрані в селах Черняхівського р-ну Житомирської обл. (с. Новопіль) в липні 2013 р. доцентом кафедри етнології Р. Б. Сілецьким». *Архів ЛНУ ім. І. Франка*, ф. Р-119, оп. 17, спр. 525-Е, арк. 11.

⁴⁷ *Архів ЛНУ ім. І. Франка*, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 24.

Рвн.)⁴⁸, «Дуба не вельми садять [коло хати], бо не буде добре» (с. Судче Лбш. Влн.)⁴⁹. Не садили дуба біля хати, вважаючи його «нещасливим», і поляки⁵⁰.

Небажаним деревом на обійсті була **осика**: «Осики не мона садити коло хати, бо то осика така, шо... От, допустім, покойнік умре. Він, буває так, шо ходє. Моя мама як умерла, то ходила – не давала мені півроку жити... ходила до мене. А та осика... берут кілка (як він ходє) і забивають в гріб, де головою куди лежит. То він не прийде і на Страшний суд» (с. Філіюполь Хм. Вн.)⁵¹, «В нас кажут, шо невільно садити на обійстю осіку. В нас в селі осики в городі не найдете. І тополю нє. В нас такі дерева не люблят. Люди не хочут. Віддавна так заведено, шо того не має бути» (с. Завалля Снт. Ів.-Фр.)⁵².

Іноді заборону садити на подвір'ї осіку (як і деякі інші дерева) мотивують покликанням на апокрифічні сюжети: «Йолку коло хати не садили, бо вона дала гвозді для Суса Христа. Осика дала і вона дала. Йолкі – сохрани Боже! Сім'я не буде вдома, і погинатиме, і всьо... І всика – осина... Вона гвозді давала, в неї грім б'є» (с. Курінь Лбш. Влн.)⁵³, «Осика – щоб не було коло хати, і іва... Бо, колись казали, як Ісуса Христа мучили, то іва червива... казали, Ісусови Христу пуд нігті заганяли [скалки з верби-“іви”]» (с. Новопіль Чрн. Жт.)⁵⁴, «Не можна коло хати садити, казали, якусь іву. (То трепета чи шось таке...). Бо, казали, Юда хотів до него підійти, а воно зачело тріпотіти гілочками, і до цього часу воно тріпочє... Листічко весь час на ньому тріпочє... то налякали сі люди» (с. Велика Кам'янка Клм. Ів.-Фр.)⁵⁵. Аналогічна заборона садити осіку біля хати побутувала в поляків⁵⁶.

Стосовно інших порід дерева, які українці остерігалися висаджувати на подвір'ї, відомості кількісно дещо скромніші. Зокрема серед «заборонених» для озеленення двору дерев є **ясень, явір, верба, горобина та клен**:

– «Не можна садити коло хати ясенів, бо тазда довго не проживє – так говорили» (с. Поточище Грд. Ів.-Фр.)⁵⁷, «Ясен – недобре коло хати [садити]. А шось, каже, на здоров'я він мішає. [...] То колись так казали. Його каля хати нема – зрізували...» (с. Нова Руда Мнв. Влн.)⁵⁸. На Волині відома заборона заміжнім жінкам садити ясени⁵⁹;

⁴⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 22.

⁴⁹ Любов Менделюк (1948 р. н.), записав В. Галайчук 23 липня 2015 р.

⁵⁰ Monika Kujawska та ін., *Rośliny w wierzeniach ludowych. Słownik Adama Fischera*, 130.

⁵¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 16.

⁵² Там само, спр. 596-Е, арк. 13.

⁵³ Галина Шмаль (1942 р. н.), записав В. Галайчук 27 липня 2015 р.

⁵⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 525-Е, арк. 24.

⁵⁵ Там само, спр. 597-Е, арк. 23.

⁵⁶ Teresa Dunin-Karwicka, *Drzewo na miedzy*, 45.

⁵⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 631-Е, арк. 34.

⁵⁸ Євдокія Левчин (1922 р. н.), записав В. Галайчук 24 серпня 2016 р.

⁵⁹ Bronisław Sokalski, *Powiat Sokalski*, 256.

– «Явори, казали колись, не садити [біля хати]. Ну, так кажуть, що явор... він сім'ї шкодить» (с. Майдан Мнв. Влн.)⁶⁰, «Ну, кажуть, еслі гроза... так вербу, мол, нельзя возлє дома садіть. А бог єво знає...» (с. Пилипча Рпк. Чрн.)⁶¹, «Коло хати, кажуть, не можна [садити]... єсть плакуча іва (така верба, тільки – плакуча), бо буде спор в домі» (с. Грабняк Влд.-Влн. Жт.)⁶²;

– «Не можна рабину садити коло хати. Як посадиш рабину, то в сем'ї шось обізательно случитса – шось із дітьми, із хазяїном, із хазяйкою... І так воно було. Маміни брати зробили нову хату і біля хати так во посадили рябину. І вони ні один не вернувся з війни. Ето, кажут усі, що рябину в'обше не можна садити» (с. Нобель Зрч. Рвн.)⁶³. А поліщуки на Сумщині вважали, що «рябіну не садіть во дворє – будеш вдова»⁶⁴. Поляки пояснювали нехіть до горобини тим, що вона – «грішне» дерево⁶⁵;

– «Клін не можна було [садити]. [...] А кльонина, шо не можна було... Бачите, на Трійцу ж тиє гулєчки 'дламуємо, то вже за гето на кльонину... не можна було. Ну, не можна було її тако шося вішати, рубати її не можна було...» (с. Люб'язь Лбш. Влн.)⁶⁶.

Поодиноким деревом, яке мало позитивні характеристики з погляду на озеленення селянського двору, була **липа**: «Липу, кажуть, садять коло хати... нащот грому – не буде гром падать [на хату]. Колись, казали, липа так як хату оберігає від грому, грози» (с. Грабняк Влд.-Влн. Жт.)⁶⁷.

Під заборону висаджувати біля хати підпадали й деякі куші. Вище вже було згадано у цьому контексті про **ялівець**. Схоже і куш **калини** біля хати міг, за повір'ям, накликати нещастя на її мешканців. Тому поліщуки, волиняни намагались не садити її біля дому. А якщо й садили, то з певними застереженнями: «[...] Є люди (калина була посадяна)... каже: “То не женився, бо калина коло хати посадяна”. Так повирубубав – прийшов дядько – йому [нежонатому парубкові]... Петрові. Дядько повирубубав» (с. Красноволя Мнв. Влн.)⁶⁸, «Калини не мона [садити біля хати] – дітей не буде» (с. Залаззя Лбш. Влн.)⁶⁹, «Казалі, шо каліни нельзя садзіць у дварє і берози, бо умре хто-нібудь. А це ж, наверно, і правда. Ось сусєд мой маладой помер... пійсят

⁶⁰ Дарія Марушич (1938 р. н.), записав В. Галайчук 2 серпня 2016 р.

⁶¹ Валентина Сабакінскіх (1935 р. н.), записав В. Галайчук 27 липня 2017 р.

⁶² Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 525-Е, арк. 21.

⁶³ Там само, спр. 526-Е, арк. 16.

⁶⁴ Ірина Денисюк, «Рослини у народному побуті Східного Полісся. Польові матеріали, зібрані в Середина Будському районі Сумської області (2005 р.)». *Джерела до української етнології. Матеріали польових досліджень*, 1 (Київ : Задруга, 2011), 161.

⁶⁵ Monika Kujańska та ін., *Rośliny w wierzeniach ludowych. Słownik Adama Fischera*, 168.

⁶⁶ Ганна Бубало (1928 р. н.), записав В. Галайчук 30 липня 2015 р.

⁶⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 525-Е, арк. 21.

⁶⁸ Софія Макійчук (1958 р. н.), записав В. Галайчук 27 липня 2016 р.

⁶⁹ Марія Лук'янчук (1936 р. н.), записав В. Галайчук 3 серпня 2015 р.

скільки гадів... Ну, і калину йон пасадзів у дварє. Ну, дак я й кажу, шо, навєрна, правда, шо калини нєльзя в дварє... Бо хто-нібудь умре в хаці – хазяїн...» (с. Роїще Чрн. Чрн.)⁷⁰, «Калину, кажуть, не можна ламати. То якесь таке дерево, шо оно шось предвіщає, шо воно робит зле. В нас коло хати ніколи нема калини. В нас одна [односельчанка] на межі посадила калину, то я з нею сварилась» (с. Петриківці Хм. Вн.)⁷¹.

На Покутті можна почути про шкідливість **мирту** на обійсті: «Мирта – також недобре. Кажут, дівчина як є, то не віддаси. Вже так було в нас... Хто мирту кохає, той щастя не має» (с. Прутівка Снт. Ів.-Фр.)⁷². Згідно з польським повір'ям, цвітіння мирту в домі віщує смерть⁷³.

Небезпечним біля хати українці вважали також кущ **бузини**. Відтак цю рослину не садили біля домівки, а лише біля комори або погребу⁷⁴: «Бузину недобре коло хати садити» (с. Прутівка Снт. Ів.-Фр.)⁷⁵, «В кожній бзині є щезник. На ній недобре веде сі, недобре жиє сі» (с. Поточище Грд. Ів.-Фр.)⁷⁶, «Колись казали, я чула, шо бузини не мона [садити біля хати]. Кажуть, щоб дємон не вселився. Казали, в Великодну суботу бузину можна викопати – викорчувати і викинути» (с. Зозулинці Хм. Вн.)⁷⁷. Мабуть, жоден інший кущ (хоча бузина, як і калина й терен, можуть рости і як дерево) не пов'язаний так тісно з демонологічними уявленнями, як бузина⁷⁸.

Що пов'язує між собою наведені заборони? Деякі з них навіть дивують, оскільки начебто суперечать їхній позитивній оцінці в традиційних повір'ях, звичаях та обрядах українців, на яких зупинятися спеціально не будемо, оскільки вони добре відомі й у своїй основі є або дохристиянськими за походженням, або ж покликаються на легендарні сюжети – так звану «народну Біблію»⁷⁹. Відома російська дослідниця Тат'яна Агапкіна схильна вбачати в описаних вище заборонах прояв загальнослов'янських «уявлень про щасливі й нещасливі дерева»: «Класифікація дерев в рамках цієї опозиції визначає вибір порід, які можна (“щасливі”) або не можна (“нещасливі”) садити

⁷⁰ Віра Москаленко (1946 р. н.), Володимир Москаленко (1942 р. н.), записав В. Галайчук 24 липня 2018 р.

⁷¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 14.

⁷² Там само, спр. 596-Е, арк. 29.

⁷³ Monika Kujawska та ін., *Rośliny w wierzeniach ludowych. Słownik Adama Fischera*, 442.

⁷⁴ Ірина Денисюк, “Рослини у народному побуті Східного Полісся...”, 161.

⁷⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 29.

⁷⁶ Там само, спр. 631-Е, арк. 34.

⁷⁷ Там само, спр. 526-Е, арк. 5.

⁷⁸ Див.: Роман Сілецький, “Бузина в народних демонологічних повір'ях українців”. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*, 16 (2015): 140–150.

⁷⁹ Див.: Володимир Гнатюк, *Галицько-руські народні легенди*, I: *Етнографічний збірник*, XII (1902); Георгій Булашев, *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях* (Київ: Фірма “Довіра”, 1992); Іларіон (Митрополит), *Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія* (Київ: АТ “Обереги”, 1992); “Народная Библия”: *Восточнославянские этимологические легенды*. Сост. и коммент. О. В. Беловой (москва: “Индрик”, 2004).

біля оселі»⁸⁰. Однак такий підхід анітрохи не пояснює, чому ті чи інші дерева є «нещасливими» і що, зрештою, є спільного між цими «нещасливими» деревами? (До слова, такі «нещасливі» дерева, як смерека (ялина), сосна, дуб і навіть осика були звичним якісним будівельним матеріалом, з якого зводили житлові, господарські та культові будівлі).

Гадаємо, що спільною рисою, яка об'єднує «заборонені» українською традицією для озеленення двору дерева (принаймні переважну більшість з них), є те, що вони належать до лісових рослин. У цьому контексті заслуговують на увагу матеріали з Середньої Наддніпрянщини, які навів Агатангел Кримський: «[...] В теперішнє врем'я садять у нас найбільше вишні та сливи. А остальні дирива – там груші, яблуні, кислиці, черешні, – дуже рідко садять, хіба аж п'яддисятий або аж сотий. А другі дирива – там – грабки, биристки, ясинки, клинки, то рідко-рідко де побачиш, А дуба і зовсім ніхто не садить, бо бояться. [...]»⁸¹.

Як бачимо, заборона висаджувати перед хатою дерева поширювалася передовсім на так звані «лісові». Ще й досі можна іноді почути від респондентів літнього віку, що лісове дерево не повинно рости біля оселі, **перед** хатою: *«Кажут, що сосни, ялини – з ліса дерево – коло хати сі не садит і зараз. Кажут, що лісове дерево має бути в лісі, [...] бо всьо може бути на тому дереві. В лісі може бути всяке»* (с. Хромогорб Стр. Льв.)⁸².

У цьому контексті заслуговують на увагу повір'я з Карпат, зафіксовані в наш час: *«Про ліс страшилки всякі є... Кажуть, щоб в лісі не матюкатися. В лісі вся нечисть переховує сі і вона то всьо вислуховує. Казали, що – лихий у лісі (куций, як у нас кажуть)»* (с. Орів Скл. Льв.)⁸³, *«В лісі опівночі... не можна іти в ліс, бо злі духи переходят людей»* (с. Шешори Кос. Ів.-Фр.)⁸⁴.

У сучасну пору до таких заборон вже здебільшого не прислухаються, але пам'ять про них жива, що й засвідчує оповідка з бойківського Підгір'я: *«У мене за потоком купа ялин. Он, ялинку велику я витягла з внуков у лісі... То вже зараз їй років дванадцять – така величезна виросла ялинка... Але ми посадили там. Кажут, на подвір'ю, отако десь близько, де загороджено... [там не садити] – за межов може бути... [А чого то так?] Ото я не скажу. Ото-то я шось казала: “Ой, ми там то... насадили 'м си...” А один стинавський (бойко з сусіднього гірського села Нижня Стинава. – Р. С.) ка': “На подвір'ю*

⁸⁰ Татьяна Агапкина, *Деревья в славянской народной традиции. Очерки*, 34.

⁸¹ Агатангел Кримський, *Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: відтворення з авторського макету 1930 р.*, авт. передм. А. Ю. Чабан (Черкаси: Вертикаль, видавець ПП Кандич С. Б., 2009), 15.

⁸² “Польові етнографічні матеріали до тем «Традиційна будівельна обрядовість», «Дерево в народних звичаях і повір'ях», зібрані в селах Стрийського р-ну Львівської обл. (с. Любинці та ін.) в червні–липні 2019 р. професором кафедри етнології Р. Б. Сілецьким”. *Архів ЛНУ ім. І. Франка*, ф. Р-119, оп. 17, спр. 723-Е, арк. 9.

⁸³ Там само, арк. 4.

⁸⁴ Там само, спр. 681-Е, арк. 20.

не сади [ялинку]. З лісу дерево таке на подвір'ю сі не садит!» Значит, шось воно є... Шось там може бути, видно, нечисте» (с. Хромогорб Стр. Льв.)⁸⁵.

Імовірно, заборона садити біля оселі лісові (дикі) дерева пов'язана з давньою слов'янською традицією поховання померлих у лісах, під деревами, яка згодом трансформувалася у звичай висаджувати дерево на могилі, про що вже йшла мова в наших попередніх публікаціях⁸⁶. У пережитковій формі вона проіснувала в українців приблизно до початку XX століття і спорадично траплялася й пізніше – навіть в 30–40-х роках. Можна погодитися зі спостереженням, яке зробила стосовно хвойних дерев Т. Агапкіна: «Міфологічна свідомість [...] “помітила” використання хвойних в поховальному обряді, що, в свою чергу, стало основою для вірувань, які пов'язували хвойне дерево з кладовищем і смертю. Логіка посталих на цьому ґрунті повір'їв, очевидно була такою: “якщо посадити ялинку (сосну) біля хати, то дім перетвориться на кладовище (вдома буде так, як на кладовищі)»⁸⁷. Залишається лиш зауважити, що це стосується на лише хвойних, а в с і х лісових дерев, незалежно від породи: «Кажуть, шо дике дерево – то, шо в лісі росте, – не можна коло хати садити, бо то – дичина» (с. Спас Клм. Ів.-Фр.)⁸⁸, «Кажут, шо голе дерево – то, шо без цвіту, то, шо неродюче (тобто лісове. – Р. С.), – шоб на обійстю не було. Кажут, шо не можна, а чого – я не знаю. Лиш то, шо має плоди, повинно бути» (с. Копачинці Грд. Ів.-Фр.)⁸⁹.

Здавалось би, що вразливим місцем запропонованої інтерпретації заборони висаджувати на обійсті лісові дерева є відомий звичай садити їх з нагоди народження дитини: «Коли народилася дитина, садять дерево, шоб росло» (с. Рибчинці Хм. Вн.)⁹⁰, «Колись, як родиться хлопчик, [то] дуба садять, якшо дівчинка – березу. Ніхто не садив ні вишині, ні чогось такого. Садили вот іменно це – березу і дуба» (с. Воронівці Хм. Вн.)⁹¹, «А дуб як росте коло хати... то дехто і садить. [...] Як [народиться] дєвочка, то садять березу, а як хлопчик, то садять того дуба» (с. Нобель Зрч. Рвн.)⁹². Однак ця, на перший погляд, суперечність знімається, якщо уважніше придивитися до наведених заборон і звернути увагу на локалізацію дерев на обійсті. Зазвичай йшла мова

⁸⁵ Марія Крушельницька (1946 р. н.), записав В. Галайчук 2 липня 2019 р.

⁸⁶ Див.: Роман Сілецький, ««Посадили над козаком явір та ялину, а в головах дівчини – червону калину...» (поховання під деревом: пережитки давньої традиції в українців)». *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск до 75-річчя професора Костянтина Кондратюка* (2019–2021): 647–672; Роман Сілецький, «Ліс у народних демонологічних уявленнях українців». *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*, 23 (2022): 473–492.

⁸⁷ Тат'яна Агапкіна, *Деревья в славянской народной традиции. Очерки*, 104.

⁸⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 681-Е, арк. 15.

⁸⁹ Там само, спр. 631-Е, арк. 15.

⁹⁰ Там само, спр. 526-Е, арк. 8.

⁹¹ Там само, арк. 11.

⁹² Там само, арк. 16.

про дерево к о л о хати або п і д хатою, що найчастіше означало – десь в межах обійстя. Але в низці випадків звертає на себе увагу в цих заборонах конкретизація місця – де саме у дворі заборонялося садити лісові дерева: п е р е д хатою. Саме в цьому випадку на господарів сипатимуться нещастя: *«В нас було... син посадив ялицю, сосну і смереку **перед** ту нову хату. Вже [дерева] були вищі хати. Та й син зачєв слабувати, та й по шпиталях... Та й так прийшов до нас чоловік, та й каже: “Ви ті сосни порубайте, [бо] він того слабує...” А мені такий жєль їх рубати! Такі високі, рівні... Пташки прилітають навесні... І ми того року порубали ті сосни. І він (син. – Р. С.) – на таблетках, але ходит»* (с. Олієво-Королівка Грд. Ів.-Фр.)⁹³, *«Кажуть, аби ялицю не садити **перед** хатою. [...] Цей копав керниці... Гриць. В керниці ’го вбило. В них там була ялиця»* (с. Яківка Тлм. Ів.-Фр.)⁹⁴, *«В току (обгородженому подвір’ї. – Р. С.) недобре смерічку, ялинку садити. А **за током** – то мож. Кажуть такой, шо недобре, та й всьо!»* (с. Прутівка Снт. Ів.-Фр.)⁹⁵, *«[...] В нас там вітер завіяв (там за кухнею) березу, та й росла... така невеличка береза. Та й казала моя невістка, що не можна, аби **перед хатов** росла береза, бо зведет сі дівка. А як сі зводіт? Покритками стають, чи шо?..»* (с. Яківка Тлм. Ів.-Фр.)⁹⁶, *«Казали, якщо біля хати береза, то хазяїна у дворі немає. Ну, колишні люди так казали. Береза садиця коло хати, щоб сік пускати. То дес садиця **за сараєм, но не впереду**»* (с. Велика Осниця Мнв. Влн.)⁹⁷. Подібна ритуальна регламентація стосувалася навіть осики. Якщо її посадити подалі від хати, то вона набуває якостей оберега: *«Осіну саділі от бєд і невзгод **на огороде...**»*⁹⁸, *«Коло хати, кажуть, шо сосну не можна садити. Кажуть, шо вона діє на сем’ю – вмере хтось. Дуб садять... він сіється сам. Колись, помню, були дуби... **в городах, де хочете**»* (с. Петриківці Хм. Вн.)⁹⁹.

Аналогічних вимог дотримувались, коли садили калину: *«Каліну сажали, да так сажали **за дваром**. Кала хати не сажали каліни. Не знаю чаго. Ні в кога в нас нема [біля хати калини], **только в адніх...**»* (с. Великий Зліїв Рпк. Чрн.)¹⁰⁰. Проте її можна було побачити десь з а х а т о ю: *«Каліну на уголке дома садили **бліже к огороду**»*¹⁰¹.

⁹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 631-Е, арк. 28.

⁹⁴ Там само, спр. 597-Е, арк. 10.

⁹⁵ Там само, спр. 596-Е, арк. 6.

⁹⁶ Там само, спр. 597-Е, арк. 10.

⁹⁷ Ольга Жданюк (1962 р. н.), записав В. Галайчук 30 серпня 2016 р.

⁹⁸ Ірина Денисюк, “Рослини у народному побуті Східного Полісся. Польові матеріали, зібрані в Середина Будському районі Сумської області (2005 року)”. *Джерела до української етнології : матеріали польових досліджень*, 1 (Київ : Задруга, 2011), 167.

⁹⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 17, спр. 526-Е, арк. 13.

¹⁰⁰ Парасковія Ткаченко (1928 р. н.), записав В. Галайчук 5 серпня 2017 р.

¹⁰¹ Ірина Денисюк, “Рослини у народному побуті Східного Полісся...”, 161.

Розглянутий матеріал достатньо переконливо свідчить, що дерева лісових порід можна було висаджувати за хатою. В цьому випадку вони, очевидно, не становили для мешканців оселі якихось загроз. Відповідь про причини появи такого повір'я потрібно шукати в давніх поховальних звичаях та історії розвитку українського народного житла.

Згідно з давньою житлобудівною традицією, чільна стіна української хати була зазвичай звернена «на сонце» – південь або південні румби, а відтак її тильна сторона («глуха», «північна») орієнтувалася на північ чи північні румби. Адже єдиним джерелом сонячного світла та інсоляції ранньослов'янських напівземлянок був дверний отвір, який виходив «до сонця». Ця традиція орієнтації житла збереглася в українців до новітніх часів¹⁰². Тильна («північна») стіна хати у світоглядних уявленнях українців була пов'язана з колом уявлень про смерть. Окап хати саме під «північною» стіною українці вважали «нечистим» місцем: з цього боку заборонялося робити будь-які прибудови до оселі й навіть просто сісти чи прилягти там було небезпечно¹⁰³. У деяких слов'янських традиціях (польській, лужицькій) сюди виливали «мертву» воду, якою обмивали небіжчика¹⁰⁴. Врешті, під окапом хати з північної сторони ховали нехрещених немовлят, що, на думку дослідників, є пережитком давніх язичницьких поховань¹⁰⁵. Такі поховання можна було зрідка побачити на Поліссі ще навіть на початку ХХІ ст.¹⁰⁶ У народній демонології українців «зносоку» (аномально маленьке куряче яйце, з якого можна, за повір'ям, виростити *годованця*. – Р. С.) знешкоджували, перекидаючи через хату на північну сторону. На думку дослідників, це пов'язано з «уявленнями про її приналежність до світу померлих, до “нечистого”, небезпечного для людини світу»¹⁰⁷. Подібні уявлення мають загальнослов'янський характер: «схід (меншою мірою південь) як сторона, пов'язана з сонцем, днем, світлом і теплом, співвідносився зі сферою життя, чистоти і сакральним початком, тоді як захід (рідше – **північ**) пов'язується зі смертю, нічною темрявою і потойбічним світом»¹⁰⁸.

¹⁰² Див.: Роман Сілецький, «Орієнтація української хати за сторонами світу: походження і розвиток традиції». *Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості*. Збірник доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції у Музеї народної архітектури і побуту у Львові імені Климента Шептицького. 18–19 квітня 2018 р. (Львів, 2018): 148–155.

¹⁰³ Володимир Галайчук і Роман Сілецький, «Народні повір'я про «нечистий пляц» на Покутті». *Наукові студії: збірник наукових праць КЗ ЛОР «Історико-краєзнавчий музей», Інститут археології Жешівського університету*, 10 : Освоєння простору: житло, поселення, регіон (Винники; Жешів; Львів : Апріорі, 2017): 257–259.

¹⁰⁴ Роман Сілецький, *Традиційна будівельна обрядовість українців : монографія* (Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011), 92.

¹⁰⁵ Валентина Конобродська, *Поліський поховальний і поминальні обряди*. 1 : Етнолінгвістичні студії (Житомир : «Полісся», 2007), 210–211.

¹⁰⁶ Роман Сілецький, *Традиційна будівельна обрядовість українців : монографія*, іл. 15.

¹⁰⁷ Володимир Галайчук, *Традиційні демонологічні уявлення українців про домашніх духів : монографія* (Львів, 2021), 232–234.

¹⁰⁸ Елена Левкиевская, «Пространство». *Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах*, под общ. ред. Н. И. Толстого, 4 : П (Переправа через воду) – С (Сито) (Москва : Междунар. отношения, 2009): 306.

* * *

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

Озеленення двору, незважаючи на його, на перший погляд, суто утилітарний характер, підлягало певним регламентаціям, які в своїй основі спиралися на давні світоглядні уявлення, вірування й архаїчні пласти обрядово-звичаєвої культури. На подвір'ї перед хатою, яка виходила зазвичай чільною стіною «до сонця», традиція забороняла висаджувати лісові дерева і кущі як такі, що пов'язані з давніми звичаями поховання померлих у лісі, під деревом. Порушення цих заборон загрожувало мешканцям різними нещастями, в тому числі й передчасною смертю когось із членів сім'ї (чоловіка, жінки). Натомість місце за хатою – з північної сторони (яка пов'язана з уявленнями про потойбічний світ померлих) не становило небезпеки, а відтак тут можна було висаджувати бажані лісові дерева і кущі.

REFERENCES

- Ahapkina, Tatiana. *Dierievia v slavianskoj narodnoj traditsyi. Ocherki*. moskva: INDRIK, 2019 [in russian].
- Bulashev, Heorhii. *Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohladakh ta viruvanniakh*. Kyiv: Firma "Dovira", 1992 [in Ukrainian].
- Denysiuk, Iryna. "Roslyny v narodnomu pobuti Skhidnoho Polissia. Polovi materialy, zibrani v Seredyno Budskomu raioni Sumskoi obl. (2005 r.)". *Dzherela do ukrainskoi etnologii. Materialy polovykh doslidzhen* 1. Kyiv: Zadruha, 2011. 161–177 [in Ukrainian].
- Halaichuk, Volodymyr. *Tradytiini demonolohichni uiavlennia ukraintsiv pro domashnikh dukhiv: monohrafiia*. Lviv, 2021 [in Ukrainian].
- Halaichuk, Volodymyr & Siletskyi, Roman. "Narodni poviria pro «nechystyi plac» na Pokutti". *Naukovi studii: zbirnyk naukovykh prac KZ LOR "Istoryko-kraieznavchyi muzei", Instytut arkheologii Zheshivskoho universytetu*, vyp. 10. Osvoiennia prostoru: zhytlo, poselennia, rehion. Vynnyky, Zheshiv, 2017. 249–278 [in Ukrainian].
- Hnatiuk, Volodymyr. "Halytsko-ruski narodni lehendy" 1, *Etnohrafichnyy zbirnyk* XII (1902) [in Ukrainian].
- Ilarion, Mytropolyt. *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: Istorychno-relihiina monohrafiia*. Kyiv: AT "Oberehy", 1992 [in Ukrainian].
- Konobrodska, Valentyna. *Poliskyi pokhovalnyi i pomynalni obriady*, t. 1: *etnolinhvistychni studii*. Zhytomyr: "Polissia", 2007 [in Ukrainian].
- Krinichnaia, Nieonila. *Kriestianin i prirodnaia srieda v svietie mifologii. Bylichki, byvalshchiny i povieria Russkoho Sievera: Issliedovaniia. Tieksty. Kommientarii*. moskva: Univiersitet Dmitriia Pozharskoho, 2011 [in russian].
- Krymskyi, Ahatanhel. *Zvenyhorodschyna. Shevchenkova batkivshchyna z pohliadu etnografichnoho ta dialektolohichnoho: vidtvorennia z avtorskoho maketu 1930 r., avtor peredm. A. Yu. Chaban*. Cherkasy: Vertykal, vydavets P. P. Kandych, 2009 [in Ukrainian].
- Kujawska, Monika; Łuczaj, Łukasz; Sosnowska, Joanna; Klepacki, Piotr. *Rośliny w wierzeniach ludowych. Słownik Adama Fischera*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2016 [in Polish].

- Lievkiiievskaiia, Yeliena. "Prostranstvo". *Slavianskiiie drevnosti: Etnolinhvistichekii slovar v 5-ti tomakh* pod obshch. red. N. I. Tolsnoho, t. 4 : P (Pierieprava) – S (Sito). moskva: Miezhdunarodnyie otnosheniia, 2009. 304–308 [in russian].
- Materialy naukovykh doslidnykh robit 1995–1996 rr. z temy "Kompleksne istoryko-etnohrafichne doslidzhennia ta fiksatsiia materialnoi i dukhovnoi kultury radiatsiino zabrudnennykh zon Zhytomyrskoho Polissia". TK "Ovruch". Ch. 1, t. 3. Arkhiv Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy (dali – Arkhiv IN NANU). Fond 1, opys 2, sprava 423b [in Ukrainian].
- Narodnaia Bibliia: Vostochnoslavianskyie etiolohicheskyie legendy*. Sost. i komment. O. V. Bielovoj. moskva: INDRIK, 2004 [in russian].
- Poliovi etnohrafichni materialy do temy "Tradysijna budivelna obriadovist", zibrani v selakh Starosambirskoho r-nu Lvivskoi obl. u veresni 2003 r. dotsentom kafedry etnologii R. B. Siletskym. Arkhiv LNU im. I. Franka. Fond R-119, opys 17, sprava 200-E [in Ukrainian].
- Poliovi etnohrafichni materialy do temy "Tradysijna budivelna obriadovist", "Derevo v svitolhiadnykh uiavlenniakh ta poviriakh", zibrani v selakh Cherniakhivskoho r-nu Zhytomyrskoi obl. (s. Novopil) v lypni 2013 r. dotsentom kafedry etnologii R. B. Siletskym. Arkhiv LNU im. I. Franka. Fond R-119, opys 17, sprava 525-E [in Ukrainian].
- Poliovi etnohrafichni materialy do tem "Tradysijna budivelna obriadovist", "Derevo v zvychaiakh, obriadakh ta poviriakh", zibrani v selakh Khmilnytskoho r-nu Vinnytskoi (s. Ulaniv na in.) ta Zarichnenskoho r-nu Rivnenskoi (s. Nobel ta in.) obl. v lypni 2014 r. dotsentom kafedry etnologii R. B. Siletskym. Arkhiv LNU im. I. Franka. Fond R-119, opys 17, sprava 526-E [in Ukrainian].
- Poliovi etnohrafichni materialy do tem "Tradysijna budivelna obriadovist", "Derevo v zvychaiakh, obriadakh ta poviriakh", zibrani v selakh Sniatynskoho r-nu Ivano-Frankivskoi obl. (s. Prutivka (kolyshnii Karliv) ta in.) v lypni 2016 r. zaviduvachem kafedry etnologii R. B. Siletskym. Arkhiv LNU im. I. Franka. Fond R-119, opys 17, sprava 596-E [in Ukrainian].
- Poliovi etnohrafichni materialy do tem "Tradysijna budivelna obriadovist", "Derevo v zvychaiakh, obriadakh ta poviriakh", zibrani v selakh Tlumatskoho r-nu Ivano-Frankivskoi obl. (smt. Obertyn ta in.) v chervni–lypni 2017 r. zaviduvachem kafedry etnologii prof. R. B. Siletskym. Arkhiv LNU im. I. Franka. Fond R-119, opys 17, sprava 597-E [in Ukrainian].
- Poliovi etnohrafichni materialy do tem "Tradysijna budivelna obriadovist", "Derevo v zvychaiakh, obriadakh ta poviriakh", zibrani v selakh Horodenkivskoho r-nu Ivano-Frankivskoi obl. (s. Chernelytsia ta in.) v lypni 2015 r. dotsentom kafedry etnologii R. B. Siletskym. Arkhiv LNU im. I. Franka. Fond R-119, opys 17, sprava 631-E [in Ukrainian].
- Poliovi etnohrafichni materialy do tem "Tradysijna budivelna obriadovist", "Derevo v narodnykh zvychaiakh ta poviriakh", zibrani v selakh Stryjskoho r-nu Lvivskoi obl. (s. Liubyntsi ta in.) v chervni–lypni 2019 r. profesorom kafedry etnologii R. B. Siletskym. Arkhiv LNU im. I. Franka. Fond R-119, opys 17, sprava 723-E [in Ukrainian].
- Sichynskyi, Volodymyr. *Chuzhyntsi pro Ukrainu. Vybir z opysiv podopozhej po Ukraini ta inshykh pysan chuzhyntsiiv za desiat stolit*. Kyiv: Firma "Dovira", 1992 [in Ukrainian].
- Siletskyi, Roman. "Buzyna v narodnykh demonolohichnykh poviriakh ukraintsiv". *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats*, vyp. 16 (2015): 140–150 [in Ukrainian].
- Siletskyi, Roman. "Posadyly nad kozakom yavir ta yalynu, a v holovakh divchyny – chevronu kalynu..." (pokhovannia pid derevom: perezhytty davnoi tradysii v ukraintsiv)". *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna. Specialnyi vypusk do 75-richchia profesora Kostiantyna Kondratiuka* (2019–2020): 647–672 [in Ukrainian].

- Siletskyi, Roman. “Lis v narodnykh demonolohichnykh uiavlenniakh ukrainsiv”. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, vyp. 23 (2022): 474–492 [in Ukrainian].
- Siletskyi, Roman. “Oriientatsiia ukrainskoi khaty: pokhodzennia i rozvytok tradytsii”. *Problemy zberezheniia i popularyzatsii kulturnoi spadshchyny. Zbirnyk dopovidei Druhoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii u Muzei narodnoi arkhitektury i pobutu u Lvovi imeni Klymentii Sheptyckoho. 18–19 kvitnia 2018 r.* (Lviv, 2018): 148–155 [in Ukrainian].
- Sokalski, Bronisław. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, historycznym i ekonomicznym*. Lwów, 1899 [in Polish].
- Varkhol, Nadiia. “Narodna uiava pro derevo”. *Zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku* 18: 228–244 [in Ukrainian].
- Zielienin, Dmitrii. “Totiemy-derevia v skazaniakh i obriadakh yevropeiskikh narodov”. *Zielienin Dmitrii, Statii po dukhovnoy kulturie*. Moskva: Izdatielstvo “Indrik”, 2004 [in Russian].
- Sofiia Makiichuk (1958), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Krasnovolia Manevytskoho raionu Volynskoi oblasti, 27 lypnia 2016 r. [in Ukrainian].
- Nina Lebich (1932), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Zaliznytsia Liubeshivskoho raionu Volynskoi oblasti, 24 lypnia 2015 r. [in Ukrainian].
- Raisa Zosymovych (1937), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Hirky Liubeshivskoho raionu Volynskoi oblasti, 29 lypnia 2015 r. [in Ukrainian].
- Anna Lukianchuk (1931), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Zalazzia Liubeshivskoho raionu Volynskoi oblasti, 3 serpnia 2015 r. [in Ukrainian].
- Tamara Podvalna (1940), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Chetvertnyiia Manevytskoho raionu Volynskoi oblasti, 3 serpnia 2016 r. [in Ukrainian].
- Leonid Nameniuk (1972), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Maidan-Lypnenskyi Manevytskoho raionu Volynskoi oblasti, 2 serpnia 2016 r. [in Ukrainian].
- Yevfrosyniia Nerodyk (1938), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Karasyn Manevytskoho raionu Volynskoi oblasti, 31 serpnia 2016 r. [in Ukrainian].
- Halyna Dakhno (1971), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Moskali Chernihivskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 2 serpnia 2018 r. [in Ukrainian].
- Valentyna Savenko (1938), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Lopatni Ripkynskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 29 serpnia 2017 r. [in Ukrainian].
- Sabakinskikh Valentyna (1935), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Pylypcha Ripkynskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 27 serpnia 2017 r. [in Ukrainian].
- Mariia Konovets (1936), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Vyshneve Pylypcha Ripkynskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 27 serpnia 2017 r. [in Ukrainian].
- Olena Karvynets (1965), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Dovzhyk Ripkynskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 31 lypnia 2017 r. [in Ukrainian].
- Nina Sikor (1928), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Butivka Horodnianskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 25 lypnia 2018 r. [in Ukrainian].
- Hanna Levchenko (1944), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Pekurivka Horodnianskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 30 lypnia 2018 r. [in Ukrainian].
- Stefaniia Fedyn (1935), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Verkhnia Lukavytsia Stryiskoho raionu Lvivskoi oblasti, 29 chervnia 2019 r. [in Ukrainian].
- Liubov Mendeliuk (1948), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Sudche Liubeshivskoho raionu Volynskoi oblasti, 23 lypnia 2015 r. [in Ukrainian].
- Halyna Shmal (1942), zapysav Volodymyr Halaichuk, selo Kurin Liubeshivskoho raionu Volynskoi oblasti, 27 lypnia 2015 r. [in Ukrainian].

- Yevdokiia Levchyn (1922), zapysav Volodymyr Halaichuk, село Nova Ruda Manevytskoho raionu Volynskoi oblasti, 24 serpnia 2016 r. [in Ukrainian].
- Dariia Marushchuk (1938), zapysav Volodymyr Halaichuk, село Maidan-Lypnenskyi Manevytskoho raionu Volynskoi oblasti, 2 serpnia 2016 r. [in Ukrainian].
- Hanna Bubalo (1928), zapysav Volodymyr Halaichuk, село Liubiaz Liubeshivskoho raionu Volynskoi oblasti, 30 lypnia 2015 r. [in Ukrainian].
- Mariia Lukianchuk (1936), zapysav Volodymyr Halaichuk, село Zalazzia Liubeshivskoho raionu Volynskoi oblasti, 3 serpnia 2015 r. [in Ukrainian].
- Vira Moskalenko (1946) & Volodymyr Moskalenko (1942), zapysav Volodymyr Halaichuk, село Roishche Chernihivskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 27 lypnia 2018 r. [in Ukrainian].
- Olha Zhdaniuk (1962), zapysav Volodymyr Halaichuk, село Velyka Osnytsia Manevytskoho raionu Volynskoi oblasti, 24 lypnia 2016 r. [in Ukrainian].
- Paraskoviia Tkachenko (1928), zapysav Volodymyr Halaichuk, село Velykyi Zliv Ripkynskoho raionu Chernihivskoi oblasti, 5 serpnia 2017 r. [in Ukrainian].

TREE NEAR HOUSE: RITUAL OF PROHIBITION AND REGULATION OF PLANTING OF GREENERY OF COURT FOR UKRAINIANS

Roman SILETSKYI

Ivan Franko National University of Lviv
The Chair of Ethnology

1 Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: r.sileckyj@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1437-5908>

Study of folk signs, popular beliefs and customs has an important value for the reconstruction of Slavic-Russian and Ukrainian antiquities. They help to deepen knowledge about the old layers of folk culture, that is already lost or saved in a reduced fragmentary kind.

The article is sanctified to the ritual aspects of planting of greenery of peasant court for Ukrainians. In connection with the shortage of writing sources a publication is executed on the basis of the field ethnographic materials collected in the end XX – beginning of XXI of centuries in the places of the oldest settlements of Ukrainians – on Polissia, Volyn, Pokuttia, Boykivshchyna, Hutsulshchyna.

Landing of trees near a house depended not only on tastes of concrete owner but also from the row of ritual prohibitions and popular beliefs. In accordance with world view presentations of Ukrainians near dwelling it was impossible to land a number of trees : coniferous (pine-tree, fir-tree and others like that), oak, aspen, birch, sycamore, ясен, maple, willow, wild ash. Under prohibition to land on get around bushes got also: viburnum, elder and other.

Violation of these prohibitions threatened to the owners of house different hoodoos. Among them are economic confusions with a cattle, illnesses of children, unexpected premature death someone from the married couples. These prohibitions archaic tradition of burial place of deceaseds is the basis of in-field under a tree, that in the form of vestige sporadically met in Ukraine yet at the beginning XX of century. The presence of forest tree in a court a folk world view bound to the burial-places of the dead, that, after beliefs, presented a danger for living.

A place of forest trees and bushes ("wild", "infertile") according to folk world view presentations was in the world of the dead. On a peasant farmstead they can be seated only behind the back wall of house,

that on tradition of the Ukrainian housing went out usually on a north. Exactly the north / western side of light in folk tradition contacted with the area of death, mestome of stay of the dead, the afterlife.

The considered ethnographic material allows to do next conclusions: Planting of greenery of peasant court was regulated, except the pragmatic reasoning, by the row of ritual prohibitions. Tradition forbade to seat forest trees and bushes before a house, as such, that the burial places of the dead related to the long custom are in the forests. "Wild" / "infertile" trees and bushes can be landed on a farmstead after the back (by a north) wall of house, that in presentations of Ukrainians belonged to the area of death.

Keywords: ethnology, Ukrainians, ritual prohibitions, signs, popular beliefs, funeral rites, housing

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2022

Стаття прийнята до друку 24.09.2022